

Како се рађало цивилно друштво:

уз друго издање *Читалишта у Србији у XIX веку* др Десанке Стаматовић

Гордана Стокић Симончић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет, Катедра за библиотекарство и информатику
gordana.stokic@yahoo.com

Стаматовић, Десанка. *Читалишта у Србији у XIX веку*. Панчево: Градска библиотека, 2011.

Књига *Читалишта у Србији у XIX веку* проф. др Десанке Стаматовић први пут објављена је 1984. године у издању Народне библиотеке Србије и три деценије од тада била је незаобилазно штиво српских библиотекара. Разлога за то има неколико:

Студија *Читалишта у Србији у XIX веку* је на велика врата увела тему читалишта у орбиту интересовања стручне јавности и од заборава отргла један у то време скрајнути део наше културне историје;

Читалишта су посматрана као појава која има интернационална обележја и која је карактеристична за одређену етапу развоја грађанске класе ма у ком друштву; салони и кабинети за читање, касине, читаонице и читалишта, друштвене, позајмне, претплатне и деоничарске библиотеке, сагледане су као одраз економске и социјалне зрелости класе која поставља легитимне захтеве у правцу демократизације образовања, информисања и културног развика;

- Студија је забележила националне особености, специфичности развоја читалишта у различитим деловима света, у непосредном окружењу и у Србији;
- Она је у читалиштима препознала корене јавних библиотека, правећи, ипак, јасну разлику између једних и других, односно између приватних удружења грађана и институција које оснивају и финансирају локалне власти;
- Књига *Читалишта у Србији у XIX веку* била је новина у методолошком смислу: заснована на темељним архивским истраживањима, на публикованим изворима историјске и теоријске природе, она је подучавала како се ради научно истраживање у овој области, како се тумачи и систематизује, па, најзад, и теоријски преосмишљава једна појава. Од великог је значаја што је ова тема иницијално обрађена као докторска теза: она је читалишта „третирала“ научном методом, онда када су се у Србији на прсте једне руке могла избројати научна истраживања у области историје библиотека;
- Стављајући читалишта у контекст других друштвених кретања, студија је показивала њихову међузависност и тиме социолошки утемељивала домаће библиотекарство.

Оно што није речено у првом издању, а што јасно показују слојевите друштвене промене чији смо савременици, јесте да су читалишта, по свој прилици, била прве не-владине организације у Србији. Читалишта су окупљала имућније или образованије појединце, подстицала су на приватну иницијативу, показивала су снагу удруживања, она су анимирала, информисала, едуковала... Ако је цивилно друштво: „сфера институција, организација и појединаца лоцирана између породице, државе и тржишта у којој људи учествују волонтерски да би унапредили заједничке интересе“, како то каже једна корисна дефиниција, онда су, од половине XIX века, читалишта крчила пут цивилном друштву у Србији. Делом и из ове спознаје, родила се идеја о другом издању. Уз то, примерци *Читалишта у Србији у XIX веку*, првобитно штампаних у 1.000 примерака, све теже су доступни у српским библиотекама. Најзад, али не и последње, корпус знања из домена културне историје, па и историје читаоничког покрета, осетно је нарастао, али су са њиме почела да се умножавају и забрињавајућа, ненаучна, тумачења феномена читалишта.

Друго издање *Читалишта у Србији у XIX веку* донело је бројне новине:

- Истражену и систематизовану грађу о 95 читалишта наспрам 79, колико је забележило прво издање, као и помене једног броја читалишта за која знамо само по имену;
- Потпуније податке о појединим читалиштима: књига је својевремено подстакла библиотечке посленике да у својим срединама подробно истражују развој читалишта, а та сазнања критички су разматрана и уткана у ову књигу;
- Оригинале текстове статута, устава или правила о раду 15 српских читалишта;
- Нову мапу читалишта у Србији;
- Детаљније статистичке податке у табелама;
- Осавремењен текст, тамо где је за то било потребно; фусноте уместо енднота, што доприноси комфорнијем читању; допуњену литературу, која сада броји 398 јединица грађе;
- Аналитичко-синтетичко закључно поглавље под називом: „Читалишта – завршна етапа у развоју идеје јавности књиге и библиотека“.

Тако смо добили публикацију на 374 стране, од чега 268 страна чини основни текст. После „Увода“, он у три поглавља синтетично представља друштвено-политичке, економске и културне прилике у Србији у првој половини XIX века, настанак и развој читалишта у Србији, те кратак историјат појединих читалишта. Следе закључак, прилози, регистри, литература, резимеи на немачком и енглеском, белешка о аутору.

Чини се да објављивањем другог издања *Читалишта у Србији у XIX веку* исправљамо неправду према једном капиталном делу српске историје библиотека, наслову који до ових дана није имао чак ниједну јавну промоцију. Иако је студија својевремено добила награду из фонда Људмила Михаиловић, приказивана је више ван Србије него код нас: *Библиошкарство* (Сарајево), 1984; *Библиографски вјесник* (Цетиње), 1984; *Biblioteka* (Priština) 1984; *Гласник архива и друштва архивских радника БиХ* (Сарајево), 1985; *Библиошководение и библиографија за рубжом, сборник 106* (Москва), 1986; *Verband der Bibliotheken des Landes Nordrhein-Westfalen Mittlungs Blatt* (Bonn), 1986; *Radovi: Institut za hrvatsku povijest* (Zagreb), 1986...

Сама књига, међутим, исправља једну другу неправду, већ окарактерисану као ненаучну:

„Формирање јавних библиотека, државних установа културе, од друге половине XIX и у првој деценији XX века, упоредно постојање и рад читаоница уз јавне библиотеке дуги низ година (Крагујевац, Крушевац, Ниш), врло често са дужим историјским трајањем читалишта/читаонице у истом месту, нису ишла на штету ни првих ни других. Напротив, као и у Европи (Француска, Немачка, Италија, Швајцарска и др.) и у Србији су обе институције имале своје циљеве и задатке, остваривале су значајне резултате у својим срединама, или у једној заједничкој, где су основане, утемељиле су књигу и библиотеку као незаменљиве чиниоце у ширењу ... образовања, просвете и културе. Настале двадесет, тридесет и четрдесет година пре првих јавних библиотека у Србији, читалишта и читаонице нису никада покушавале да замене јавну библиотеку; оне су због својих циљева: дружење, размена информација, упознавање са збивањима у земљи и свету биле упућене на набавку књига, новина и часописа као основних извора за задовољавање потреба својих чланова. Формирање библиотека у оквиру њихових друштава било је нужно да би се пописао, чувао и давао на коришћење фонд књига и периодике набављен средствима удружених чланова. То делимично преклапање активности читаоница са задацима јавних библиотека усмерених према свим грађанима подједнако, не штети улози и значају ових двеју институција... и не даје за право ни једној од њих да запоставља, умањује или поништава заслуге и успехе оне друге. Напротив, заједничко деловање, почетак рада читаонице и настављање рада јавне библиотеке, или истовремено деловање у једној средини и, касније, даљи рад само јавне библиотеке, само потврђују ниво свести и снагу локалне заједнице, способност грађанске класе да артикулише своје захтеве за књигом и информацијама, обогаћује културну понуду, а у историјском трајању и једне и друге институције доказује заинтересованост и зрелост средине у којој делују. Стога се чини неправедним и погрешним умањивање улоге читалишта и читаоница

тима што се обележавање почетка и трајања њиховог рада једноставно приписују јавним библиотекама, које у више случајева држава оснива много година и деценија касније. Такву жељу за истицањем постојања јавних библиотека пре него што је локална заједница била спремна да прихвати одговорност и финансијски терет за њих, нису учинили библиотекари, историчари библиотекарства и истраживачи културе ни у земљама са много старијом и богатијом историјом библиотека – они се поносе и истичу постојање и разнолике облике активности својих читаоница и клубова за читање.

Зрелост грађанске класе, потреба за овладавањем новим знањима, жеља за упознавањем збивања и живота ван локалних средина изражена кроз друштва за читање, читалишта, клубова и читаоница може се посматрати као снажна основа, као утирање пута за ранији настанак и развој јавних библиотека. А претече – све оно што у историјском и материјалним смислу претходи великом, преломном покрету у демократизацији књиге и читања, није за потцењивање, још мање за прећуткивање њиховог постојања, трајања, пионирске улоге и доприноса популаризацији књиге и стварању читалачке публице.“¹

Подсећајући, дакле, на критеријуме за разликовање (оснивач, финансирање, уређење грађе), књига проф. др Стаматовић чини то у години када се навршава 165 година од оснивања првих читалишта у Србији. То издавачки подухват Градске библиотеке Панчево и свих појединаца који су допринели квалитету другог издања *Читалишта у Србији у XIX веку* чини још значајнијим.

¹ Десанка Стаматовић, *Читалишта у Србији у XIX веку* (Панчево: Градска библиотека, 2011), 267–268.